

RADA POMOCY ŻYDOM „ŻEGOTA”

W STRUKTURACH POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO

Polskie Państwo Podziemne składało się z trzech podstawowych struktur. Pierwszą były siły zbrojne – Związek Walki Zbrojnej (od 1942 r. Armia Krajowa), drugą – Delegatura Rządu na Kraj, organizująca tajną polską administrację. Trzeci pion Polski Podziemnej stanowił Polityczny Komitet Porozumiewawczy (od 1944 r. Rada Jedności Narodowej), skupiający najważniejsze partie polityczne: Polską Partię Socjalistyczną, Stronnictwo Ludowe, Stronnictwo Narodowe oraz Stronnictwo Pracy. Taki kształt podziemnego państwa funkcjonował od 1941 r.

Henryk Woliński

Głównym delegatem Rządu na obszar utworzonego przez Niemców Generalnego Gubernatorstwa 3 grudnia 1940 r. został mianowany Cyryl Ratajski. Jesienią 1941 r. tajna władza Ratajskiego objęła praktycznie cały kraj. W ramach Delegatury Rządu, poza departamentami na szczeblu centralnym (odpowiadającymi przedwojnemu ministerstwu) oraz strukturami terenowymi (delegatury okręgowe i powiatowe), funkcjonowało kilka specjalnych komórek organizacyjnych. Największą z nich było Kierownictwo Walki Cywilnej, kierowane przez Stefana Korbońskiego (niedawno obchodziliśmy Rok Korbońskiego)¹. Innymi specyficznymi komórkami były np. Rada Narodowościowa (pracująca nad ułożeniem wzajemnych relacji z mniejszościami narodowymi) czy komórka „Zachód” (Polski Związek Zachodni w konspiracji) – zajmująca się Polakami wywiezionymi na przymusowe roboty do III Rzeszy.

Wśród tych specjalnych struktur funkcjonowała także Rada Pomocy Żydom „Żegota”. Jej powstanie i działalność została w minionych latach opisana w licznych publikacjach autorstwa zarówno jej pracowników, jak i historyków².

Tragiczny los ludności żydowskiej w okresie okupacji spowodował powstanie struktur zajmujących się organizowaniem dla niej pomocy. Już w 1940 r. został stworzony w Biurze Informacji i Propagandy KG ZWZ referat mniejszości narodowych, jego kierownikiem był historyk Stanisław Herbst „Chrobot”. Następnie utworzono odrębny Referat Żydowski, kierowany przez prawnika i działacza społecznego Henryka Wolińskiego „Wacława”. Zadaniem referatu było dokumentowanie losu Żydów

¹ Stefan Korboński w depeszach do Londynu informował o tragicznym losie Żydów w okupowanej Polsce. Obecnie w Instytucie Pamięci Narodowej przygotowany jest do druku tom dokumentów Kierownictwa Walki Cywilnej. Zob. też: S. Korboński, *Polacy, Żydzi i holocaust*, Warszawa – Komorów 1999.

² K. Iranek-Osmecki, *Kto ratuje jedno życie... Polacy i Żydzi 1939–1945*, Londyn 1968; M. Arczyński, W. Balcerak, *Kryptonim „Żegota”. Z dziejów pomocy Żydom w Polsce 1939–1945*, wyd. II, Warszawa 1983; T. Prekerowa, *Konspiracyjna Rada Pomocy Żydom w Warszawie 1942–1945*, Warszawa 1982; M.M. Mariańscy, *Wśród przyjaciół i wrogów poza gettem w okupowanym Krakowie*, Kraków 1988; *Polacy – Żydzi 1939–1945. Wybór źródeł*, oprac. A.K. Kunert, Warszawa 2001; *„Żegota” Rada Pomocy Żydom 1942–1945. Wybór dokumentów*, oprac. A.K. Kunert, Warszawa 2002; *Ten jest z Ojczyzny mojej. Polacy z pomocą Żydom 1939–1945*, oprac. W. Bartoszewski, Z. Lewinówna, wyd. III, Warszawa 2007.

w okupowanej Polsce. Utrzymywano kontakty z Leonem Fainerem „Mikołajem” z Bundu oraz Adolfem Bermanem „Borowskim” z Żydowskiego Komitetu Narodowego, a także z Arie Wilnerem „Jurkiem” – łącznikiem Żydowskiej Organizacji Bojowej.

W ramach Delegatury Rządu, pośród innych, funkcjonowały departamenty: Pracy i Opieki Społecznej; Informacji i Prasy; Spraw Wewnętrznych. Ten pierwszy powstał w kwietniu 1941 r., a jego dyrektorem został późniejszy delegat Rządu na Kraj i wicepremier, Jan Stanisław Jankowski „Wisła”. Departament prowadził w szerokim zakresie prace przyszłościowe, dotyczące organizacji spraw społecznych (związków zawodowych, rad pracowniczych, ubezpieczeń społecznych, zdrowia) w okresie powojennym.

Obok prac przyszłościowych prowadzono akcję opieki czynnej, a kierownikiem tego referatu był Stanisław Stęplewski (po upadku Powstania Warszawskiego dyrektor „legalnego” biura Polskiego Komitetu Opiekuńczego w Częstochowie, w konspiracji referent opieki społecznej tamtejszej Delegatury Rządu). Opieką obejmowano aresztowanych pracowników Delegatury oraz ich rodziny, więźniów obozów koncentracyjnych, niepracującą inteligencję. W pracach tych współdziałano z innymi departamentami: Oświaty i Kultury, Sprawiedliwości oraz z Międzyorganizacyjnym Porozumieniem Pomocy Więźniom. W szerokim zakresie korzystano również ze współpracy z Radą Główną Opiekuńczą³. Uruchomiono także akcję pomocy rodzinom rozstrzelanych („akcja RR” organizowana przez Marię Chełmińską „Horypynę”), którą prowadzili głównie harcerze z Szarych Szeregów. Pomoc ta wynosiła 500 zł miesięcznie za rozstrzeloną osobę⁴. (Zwróćmy uwagę, że taką samą kwotą na jednego podopiecznego dysponowała w 1943 r. „Żegota”⁵).

W 1943 r. wydano na opiekę społeczną 16 085 983 zł, w tym: 907 100 zł – pomoc indywidualna, 5 094 231 zł – ofiary polityczne, 4 922 825 zł – pracownicy umysłowi, 2 568 551 zł – robotnicy, 1 062 830 zł – młodzież, 967 950 zł – wysiedleni z ziem zachodnich, 160 000 zł – wysiedleni z ziem wschodnich. Wydziały opieki społecznej w Okręgowych Delegaturach Rządu (województwach) wydały w tym roku kwotę 11 475 647 zł. Ponadto 1 600 000 zł wydano na „Żegotę”. Dodatkowo na opiekę społeczną prowadzoną przez Departament Oświaty i Kultury wydano w tym roku 7 812 000 zł⁶.

Departament Informacji i Prasy, kierowany od marca 1941 r. do lipca 1945 r. przez Stanisława Kautzika, poza wydawaniem prasy i książek m.in. sporządzał obszerne sprawozdania dla rządu RP w Londynie, w których znajdował się również opis sytuacji Żydów polskich.

W Departamencie Spraw Wewnętrznych, którego dyrektorem był Leopold Rutkowski „Muszyński”, w maju 1942 r. powołano Wydział Bezpieczeństwa. Jego naczelnikiem mianowano adwokata Tadeusza Myślińskiego. W wydziale sprawami narodowościowymi zajmowała się sekcja środowisk mniejszościowych (jej pracownikami lub współpracownikami byli adwokat Ignacy Radlicki⁷ i Stanisław Piotrowski⁸); istniała także odrębna sekcja żydowska⁹.

³ Na temat RGO zob. B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985; A. Ronikier, *Pamiętniki 1939–1945*, Kraków 2001.

⁴ Informacje Wacława Szuberta dla autora z 1989 r.

⁵ „Żegota” *Rada...*, s. 81, Sprawozdanie RPŻ „Żegota” za okres grudzień 1942 – październik 1943.

⁶ W. Grabowski, *Polska Tajna Administracja Cywilna 1940–1945*, Warszawa 2003, s. 246.

⁷ I. Radlicki, *Kapo odpowiedział – Auschwitz. Wspomnienia adwokata z obozu koncentracyjnego*, oprac. M. Gałęzowski, Warszawa 2008. Ignacy Radlicki był więziony od 12 VII 1940 do 2 V 1941 r. na Pawiaku i w KL Auschwitz.

⁸ Stanisław Piotrowski „Henryk Baryka-Gadomski” był jednocześnie (do połowy 1943 r.) referentem spraw narodowościowych w Biurze Prezydialnym Delegatury Rządu. Po likwidacji referatu utworzono Radę Narodowościową, gdzie Piotrowski nadal pracował.

⁹ W. Grabowski, *op. cit.*, s. 192–193.

Zofia Kossak

W Departamencie Spraw Wewnętrznych od października 1942 r. Witold Bieńkowski „Jan” stał na czele komórki więziennej (KW)¹⁰, której zadaniem było „utrzymywanie stałego kontaktu z polskimi więźniami politycznymi, znajdującymi się w więzieniach, aresztach śledczych i obozach”. Oprócz kierownika w komórce pracowali: Władysław Bartoszewski „Ludwik” i Bogna Domańska „Bronisława”, łączniczki: Pelagia Piotrkiewicz „Łucja” i Wanda Muszyńska „Wanda”. Utrzymywano kontakt z więzieniem policji bezpieczeństwa (Sicherheitspolizei) Pawiak przy ul. Dzielnej, a od połowy 1943 r. także z innymi więzieniami i obozami¹¹ (w Warszawie przy ul. Mokotowskiej i ul. Daniłowiczowskiej). W Warszawie ów kontakt odbywał się za pośrednictwem pracowników straży więziennej: Ludwika Uzar-Krysiakowej „Lusi”, Janiny Szubielskiej „Mateczki”, Anny Kraski, Jadwigi Sadzińskiej, Jana Wacka „Jana”¹² oraz Wandy Wilczańskiej. Komórka sporządzała raporty przedstawiające stan więzień oraz obozów hitlerowskich, przekazywała także grypsy i ostrzeżenia przed aresztowaniami¹³.

W zakresie opieki nad więźniami nawiązano współpracę z Międzyorganizacyjnym Porozumieniem Pomocy Więźniom. Jego prezesem była działaczka Konfederacji Narodu Helena Jamonttówna „Bogucka”¹⁴, a w skład prezydium wchodziła: Halina Dąbrowska „Wanda Leśniewska” – zastępca, Danuta Miszczuk, N.N. „Wisia” – sekretarka, N.N. „Andrzej” – skarbnik, N.N. „Elżbieta” i N.N. „Magdalena”¹⁵. Porozumienie prowadziło paczkową akcję dożywiania oraz zaopatrywania w leki więźniów obozów koncentracyjnych i obozów pracy, finansowaną przez Delegaturę Rządu¹⁶. Przystąpiły do niego liczne organizacje konspiracyjne, poza AK i Delegaturą m.in. NSZ, „Unia”, PPS-WRN, Korpus Bezpieczeństwa, „Pobudka”, OPW¹⁷. Wysłano paczki do obozów w Oświęcimiu, Majdanku, Ravensbrück, Drutten, Hamburgu, Gross-Rosen, Woldenbergu, Stammlager Oskatz, Jaworznie, Dachau, Mohlenburgu, Aussenlager Station George, Weimarze, Oranienburgu, Kilonii, Fursternbergu, Neuengamme i Dyhernfurth. Oprócz paczek indywidualnych wysyłano je także do tzw. centralek, które wewnątrz obozów rozdzielały otrzymaną żywność i inne produkty. Zorganizowano co najmniej dziesięć centralek: trzy w Oświęcimiu, dwie w Ravensbrück, dwie w Hamburgu, dwie w Gross-Rosen i jedną w Drutten. Poza centralą w Warszawie komórki Porozumienia były w Krakowie, Lublinie, Kielcach, Częstochowie i Radomiu. Tylko w okresie maj–czerwiec 1944 r. Delegatura przekazała Porozumieniu 799 200 zł, a między 13 a 15 lipca kolejne 1 500 000 zł¹⁸.

Już wiosną 1942 r. do Londynu zostało przekazane obszerne opracowanie Delegatury zatytułowane *Terror najeźdźców na ziemiach polskich*. Obszerne fragmenty tego dokumentu poświęcono mordo-

¹⁰ W. Bartoszewski, *Warszawski pierścień śmierci*, Warszawa 1970, s. 23–25; A.K. Kunert, *Słownik biograficzny...*, t. 3, s. 42.

¹¹ W. Bartoszewski, *Raport Komórki Więziennej Delegatury Rządu z 1944 r. o Pawiaku, Oświęcimiu, Majdanku i Ravensbrück*, „Najnowsze Dzieje Polski 1939–1945” 1968, t. 12, s. 157.

¹² S.M. Jankowski, *Śladami powstańczych legitymacji [w:] Kim byłeś? Gdzie jesteś? Losy powstańców warszawskich w dokumentach*, Kraków 2001, s. 53–54.

¹³ Raporty Komórki Więziennej były po wojnie wielokrotnie wykorzystywane w pracach historycznych: W. Bartoszewski, *Warszawski pierścień...*; B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, *Stutthof w świetle dokumentów Delegatury Rządu RP na Kraj*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 1984, z. 5, s. 177–185; *Obóz koncentracyjny Oświęcim w świetle akt Delegatury Rządu RP na Kraj*, oprac. K. Marczevska, W. Ważniewski, „Zeszyty Oświęcimskie” 1968, nr specjalny (I); J. Marszałek, *Rozpoznanie obozów śmierci w Bełżcu, Sobiborze i Treblince przez wywiad Armii Krajowej i Delegatury Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj*, „Biuletyn GKBZpNP IPN” 1993, t. 35, s. 36–52; I. Caban, Z. Mańkowski, *Informacje o obozie w aktach Delegatury RP na Kraj*, „Zeszyty Majdanka” 1967, t. 2; K. Marczevska, W. Ważniewski, *Treblinka w świetle akt Delegatury Rządu RP na Kraj*, „Biuletyn GKBZH” 1968, t. 19, s. 129–164.

¹⁴ Helena Jamontt (1914–1944), prawniczka, zginęła 21 VIII 1944 r. w czasie Powstania Warszawskiego – Z. Dłużewska-Kańska, Jamonttówna Helena, PSB, t. X, s. 404.

¹⁵ AAN 202/II-60, k. 30.

¹⁶ Z. Zbyszewska, *Ministerstwo polskiej biedy. Z dziejów Towarzystwa Opieki nad Więźniami „Patronat” w Warszawie 1909–1944*, Warszawa 1983, s. 257–259.

¹⁷ AAN 202/II-60, Preliminarz na akcję opieki nad obozami zagranicznymi na lipiec i sierpień 1943 r., k. 76–79; W. Grabowski, *Pomoc materialna Delegatury Rządu RP na Kraj dla więźniów obozów koncentracyjnych oraz obozów pracy*. Referat materiałowy, Kraków 1995, mps w zbiorach Okręgowej KBZHwP w Krakowie, kopia w zbiorach autora, s. 49–52.

¹⁸ AIPN 00231/157, t. 1, k. 74, Sprawozdanie z kontroli „510/W” za okres od 1 V 1944 r. do 30 IV 1945 r.

Wanda Kraheńska

waniu Żydów: „Prześladowanie Żydów przez okupanta niemieckiego omawiamy osobno z uwagi na to, że chodzi tu o odrębny naród, a także dlatego, że postępowanie Niemców z Żydami ma wybitnie eksterminacyjny charakter, służyć zatem może przykładem dla całego świata, do czego w takich przypadkach zdolni są Niemcy. Dotychczasowy przebieg prześladowania Żydów przez Niemców na ziemiach polskich podzielić można na 3 okresy. [...] Okres 3. (od dnia 1 VII 1941 r.). Okres ten stoi pod znakiem mordów masowych. Widocznie wymieranie Żydów w przyspieszonym tempie w gettach nie zadawała niecierpliwych Niemców, skoro na Ziemiach Wschodnich zastosowano bardziej radykalne metody: mordy na niewidzianą skalę, dokonywane na Żydach bądź przez samych Niemców, bądź z udziałem Ukraińców, czy też rękami Litwinów. Tu dopiero Niemcy pokazali w całej pełni, do czego są zdolni. [...] Liczba Żydów, wymordowanych przez Niemców lub ich pachołków na Ziemiach Wschodnich zbliża się, jak wynika z przytoczonych wyżej cyfr i faktów, do 200 000”¹⁹. Rok później, w marcu 1943 r. Delegatura Rządu RP na Kraj oceniała straty ludności żydowskiej na niemal 3 mln osób²⁰.

Niemiecka działalność ludobójcza spowodowała, że 27 września 1942 r. – w porozumieniu z Delegaturą Rządu na Kraj i we współpracy z kilkoma organizacjami konspiracyjnymi: Frontem Odrodzenia Polski, Polską Organizacją Demokratyczną, PPS-WRN, oraz Związkiem Syndykalistów Polskich – powstał Tymczasowy Komitet Pomocy Żydom (im. Konrada Żegoty). Niezwykle ważną rolę odegrała wydana w sierpniu 1942 r. przez FOP odezwa zatytułowana *Protest*, zdecydowanie potępiająca niemieckie zbrodnie dokonywane w gettach utworzonych przez okupantów w miastach i miasteczkach²¹. Miesiąc później, 16 września 1942 r., na łamach głównego organu prasowego Delegatury Rządu „Rzeczpospolita Polska” zostało opublikowane oświadczenie Kierownictwa Walki Cywilnej, zawierające stanowczy protest wobec zbrodniczej działalności Niemców²².

W skład Tymczasowego Komitetu weszli: Zofia Kossak „Ciotka” – przewodnicząca, Wanda Kraheńska-Filipowicz „Alina Zabielska”, Anna Lasocka „Anulka”, Witold Bieńkowski, Władysław Bartoszewski, Ignacy Barski²³, Janina Raabe-Wąsowiczowa „Ewa” i Czesława Wojewska. Współpracowali z nimi m.in. Stefan Szwedowski²⁴ i Zofia Demciuch z ZSP²⁵. Do początków grudnia 1942 r. opieką Komitetu zostało objętych ponad 180 osób, z których 70 proc. stanowiły dzieci. Działania Komitetu obejmowały: Warszawę, Kraków, Brześć, Lublin, Kielce, Bochnię, Izbicę, Zakopane, Zamość, Biłgoraj, Kraśnik, Radom, Puławę, Siedlce i Białystok. W ciągu dwóch miesięcy Komitet zorganizował pomoc dla ukrywających

¹⁹ AAN 202/I-45, t. 4, k. 944–952; W. Grabowski, *Dokumenty Polskiego Państwa Podziemnego o sytuacji na Białostocczyźnie po 22 czerwca 1941 roku* [w:] *Wokół Jedwabnego*, red. P. Machcewicz, K. Persak, t. 2, *Dokumenty*, Warszawa 2002, s. 152.

²⁰ W. Grabowski, *Raport. Straty ludzkie poniesione przez Polskę w latach 1939–1945* [w:] *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. W. Majerski, T. Szarota, Warszawa 2009, s. 13.

²¹ A.K. Kunert, *Ilustrowany przewodnik po Polsce Podziemnej 1939–1945*, Warszawa 1996, s. 144.

²² D. Libionka, *ZWZ-AK i Delegatura Rządu RP wobec eksterminacji Żydów polskich* [w:] *Polacy i Żydzi pod okupacją niemiecką 1939–1945. Studia i materiały*, red. A. Żbikowski, Warszawa 2006, s. 41.

²³ Ignacy Józef Barski (do 1930 r. Bobek) „Józef” (1893–1963), w czasie Powstania Warszawskiego, na Starym Mieście, razem z Kazimierzem Studentowiczem redagował „Kurier Stołeczny”. W 1946 r. wchodził w skład Zarządu Wojewódzkiego Stronnictwa Pracy we Wrocławiu. Awanse: por. posp. ruszenia piech. (1 VI 1919). Odznaczenia: Krzyż Waleczny (nr 29 977, 9 IV 1921, rozk. N.D. 15/21).

²⁴ Stefan Szwedowski „Benedyktyński”?, „Błażej” (1893–1973), m.in. kierownik Polskiego Związku Zachodniego w konspiracji („Zachód”); po wojnie poddany obserwacji operacyjnej Wydziału VII Departamentu V MBP.

²⁵ Z. Kossak, *W Polsce Podziemnej. Wybrane pisma dotyczące lat 1939–1944*, oprac. S. Jończyk, M. Pałaszewska, Warszawa 1999, s. 38.

się Żydów, starając się zapewnić dokumenty, bezpieczne mieszkanie i utrzymanie, a także zaopatrzenie w odzież. Na swoją działalność wydał ok. 70 tys. zł²⁶. Działalność społeczna okazała się niewystarczająca, konieczne było wsparcie instytucji rządowych. Bieńkowski w swoim sprawozdaniu apelował do delegata Rządu o stałe zasiłki miesięczne w wysokości 25 tys. zł. Tymczasowe Prezydium Rady w grudniu 1942 r. określiło zasady finansowania działalności; fundusze miały pochodzić z: a) funduszy budżetowych rządu RP w Londynie; b) funduszy zbieranych w kraju i za granicą (traktowano je jako pomocnicze)²⁷.

Rząd RP w Londynie miał pełną świadomość konieczności przekazania do kraju dodatkowych funduszy na pomoc dla Żydów. W grudniu 1942 r. minister spraw wewnętrznych, Stanisław Mikołajczyk „Stem”, nakazał wypłacenie z funduszy Delegatury kwoty 5 tys. dolarów organizacjom żydowskim, dla ich podopiecznych²⁸. Już trzy dni później skierowano kolejną depeszę z poleceniem wydania Leonowi Feinerowi „Berezowskiemu” z Bundu również sumy 5 tys. dolarów, wpłaconych w Londynie przez Szmula Zygielbojma²⁹. Także w grudniu 1942 r. skierowano do kraju polecenie „udzielenia wszelkiej pomocy” żonie

Roman Jabłonowski

Julian Grobelny

adwokata Grossfelda – Oldze³⁰. To oczywiście tylko przykład, ale warto pamiętać, że oprócz funduszy przekazywanych na cele organizacyjne, z Londynu przekazywano także dość liczne zasiłki finansowe, skierowane do konkretnych osób.

Postępujący w stosunku do Żydów terror okupanta doprowadził do powstania 4 grudnia 1942 r. Rady Pomocy Żydom przy Pełnomocniku (Delegacie) Rządu³¹. W jej skład weszli: Julian Grobelny „Trojan”³² z PPS-WRN – przewodniczący, a po jego aresztowaniu 1 marca 1944 r. Roman Jabłonowski „Jurkiewicz” – przewodniczący od maja do lipca 1944 r.; dr Leon Feiner „Berezowski”³³ z Bundu – wiceprzewodniczący, a następnie od listopada 1944 r. przewodniczący Rady; Tadeusz Rek „Różycki”³⁴ z SL – wiceprzewodniczący; Ferdynand Arczyński „Jan”³⁵ z SD/SPD – skarbnik; Witold Bieńkowski „Jan”³⁶, Ignacy Barski „Józef”, Władysław Bartoszewski „Ludwik” – FOP; Adolf Berman „Borowski”³⁷ z ŻKN – sekretarz do lipca 1944 r., Szymon Gottesman „Józef Bogucki”³⁸ z ŻKN – sekretarz

²⁶ „Żegota” Rada..., s. 72–74, Sprawozdanie W. Bieńkowskiego z działalności konspiracyjnego Tymczasowego Komitetu Pomocy Żydom za 27 IX – 4 XII 1942.

²⁷ T. Prekerowa, *op. cit.*, s. 115.

²⁸ SPP, MSW, t. 11, k. 357, Depesza „Stema” nr 124a z 18 XII 1942 r.

²⁹ SPP, MSW, t. 11, k. 360, Depesza „Stema” nr 126a z 21 XII 1942 r.

³⁰ SPP, MSW, t. 11, k. 364, Depesza „Stema” nr 129 z 28 XII 1942 r.

³¹ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. II: czerwiec 1941 – kwiecień 1943, Londyn 1973, s. 414, Depesza J. Piekałkiewicza z 8 II 1943 r.

³² A.K. Kunert, *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1944*, t. 1, Warszawa 1987, s. 74–75.

³³ Leon Feiner „Berezowski” (1886–1945), doktor praw, adwokat, działacz Żydowskiej Partii Socjaldemokratycznej i redaktor pisma „Nowe Życie”, działacz Bundu.

³⁴ Tadeusz Rek „Różycki” (1906–1968), prawnik, działacz SL „Roch”.

³⁵ A.K. Kunert, *Słownik biograficzny...*, t. 1, s. 30–32.

³⁶ A.K. Kunert, *Słownik biograficzny...*, t. 3, Warszawa 1991, s. 40–44.

³⁷ Adolf [Abraham] Berman „Adam” (1906–1978), w PRL działacz polityczny, od 1950 r. w Izraelu.

³⁸ „Żegota” Rada..., s. 131.

od listopada 1944 r.; Piotr Gajewski „Piotr”³⁹ z RPPS – od końca 1943 r.

Biurem Rady kierowała Zofia Rudnicka „Alicja” przy pomocy Janiny Wąsowicz „Ewy”⁴⁰, Celiny Tyszko „Celinki” i Władysławy Paszkiewicz – wszystkie z SD/SPD. Natomiast poszczególnymi referatami kierowali: Emilia Hiżowa „Barbara”⁴¹ z SD/SPD – mieszkaniowym, Aleksandra Dargielowa i Irena Sendlerowa „Jolanta” z RPPS – dziecięcym, Stefan Sendłak „Stefan”⁴² z PPS-WRN – terenowym, Ludwik Rostkowski – lekarskim. W pracach Rady brała udział również Maria Kann „Halina”⁴³.

Zadania Rady określono w piśmie do delegata Rządu z 29 grudnia 1942 r. Pisano w nim: „Zadaniem Rady jest niesienie pomocy Żydom jako ofiarom eksterminacyjnej akcji okupanta, a to pomocy w kierunku ratowania ich od śmierci, ich legalizacji, przydzielenia im pomieszczeń, udzielania zasiłków materialnych względnie, gdzie to wskazane, wyszukiwanie zajęć zarobkowych jako podstawy egzystencji, zawiadywanie funduszami i ich rozprowadzanie – słowem działalność, która pośrednio lub bezpośrednio wchodzić może w zakres pomocy”⁴⁴.

Nieco później, bo w lutym 1943 r., w Departamencie Spraw Wewnętrznych Delegatury utworzono referat żydowski. Jego kierownikiem był Bieńkowski „Jan”. W skład referatu wchodził ponadto: Władysław Bartoszewski „Ludwik” – zastępca kierownika, Bogna Domańska „Bronisława” – sekretarka, łączniczki: Wanda Muszyńska „Wanda” i Pelagia Piotrkiewicz „Łucja”. Przez pewien czas pracował w referacie Alfred Borenstein⁴⁵.

Bieńkowski został stałym reprezentantem Delegatury w Radzie Pomocy Żydom „Żegota”. Szeroki zakres czynności referatu opisała Teresa Prekerowa: „Pośredniczył on w przekazywaniu Radzie funduszy, organizował spotkania jej przedstawicieli z Pełnomocnikiem Rządu, przekazywał postulaty i zażalenia Rady do odpowiednich komórek DR i zabiegał o najszybsze i pozytywne ustosunkowanie się do nich, pośredniczył między Radą a podziemiem wojskowym (np. w sprawie szantaży), przekazywał pisma Rady do Londynu itp. Analogiczną pomoc świadczył przedstawicielom podziemia żydowskiego, zapewniając im ponadto łączność z organizacjami żydowskimi za granicą i w razie potrzeby z organizacjami polskimi w kraju.

Referat prowadził również akcje podejmowane z inicjatywy własnej. Opracowywał i wysyłał do ministerstw rządu emigracyjnego w Londynie raporty o sytuacji Żydów polskich i ich potrzebach [...]. W Referacie wydawano ponadto poufny biuletyn informacyjny przeznaczony dla różnych agend podziemia, wykorzystujący doniesienia wywiadu polskiego i żydowskiego, a dotyczący spraw zagrożenia, oporu zbrojnego i likwidacji ludności żydowskiej, zbierano materiały do walki z szantażem i przestępczością, wykorzystywano informacje wywiadu z Gestapo i Kripo (np. dotyczące śledztw) dla przekazywania ostrzeżeń osobom zagrożonym, zarówno ukrywającym się, jak i udzielającym pomocy itd.”⁴⁶ Na temat losu ludności żydowskiej pisano wiosną 1943 r. w opracowaniu *Sprawozdanie o sytuacji na ziemiach polskich*: „Na ogół biorąc, postępowanie jest mniej więcej jednakowe: w miasteczkach i małych miastach Żydzi mordowani są na miejscu przez Niemców i pomocnicze oddziały Litwinów, Łotyszy, Ukraińców. Przy życiu pozostawia się jedynie mniejszy lub większy odsetek, w ogóle jednak niewielki,

Stefan Sendłak

³⁹ Piotr Gajewski „Piotr” (1902–1975), komunistyczny działacz polityczny. Zmarł w Warszawie.

⁴⁰ AIPN, Rząd RP w Londynie, t. 413, Depesza nr 247 z 29 XII 1943 r.; W. Bartoszewski, „Żegota” zapomniana karta z dziejów podziemia [w:] *Na drodze do niepodległości*, Paryż 1987, s. 426.

⁴¹ A.K. Kunert, *Słownik biograficzny...*, t. 1, s. 82–83.

⁴² Stefan Sendłak „Kalinowski” (1889–1978), w Powstaniu Warszawskim zastępca rejonowego delegata Rządu III Śródmieście-Północ. Po wojnie do 1948 r. pracował w CKW.

⁴³ Szerzej patrz: M. Kann, *Granice świata*, Warszawa 2000.

⁴⁴ T. Prekerowa, *op. cit.*, s. 61.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 64.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 64–65.

młodych ludzi zdolnych do pracy. [...] Ilość zmarłych w gettach wzgl[ędnie] wymordowanych do dnia 28 II 1943 r. Żydów, obywateli polskich, osiąga 3 milionów. Prócz nich wymordowano już setki Żydów, przywiezionych z Rzeszy oraz innych państw, europejskich okupowanych przez Niemców⁴⁷.

Istotna była pomoc finansowa, jaka za pośrednictwem Delegatury trafiała do organizacji żydowskich. Od maja 1943 r. do lutego 1944 r. Delegatura Rządu przekazała Radzie Pomocy Żydom kwotę 6 250 000 zł⁴⁸. Według sprawozdania Witolda Bieńkowskiego od stycznia 1943 r. do maja 1943 r. z budżetu państwowego za pośrednictwem Delegatury Rządu Radzie zostało wypłacone 11 250 000 zł⁴⁹. Ponadto w 1943 r. przekazano 23 tys. dolarów przesłanych z Londynu przez organizacje żydowskie⁵⁰.

W sierpniu 1943 r. Jewish Labor Committee wpłacił 25 tys. dolarów, w tym 2 tys. na pomoc wysiedlonym chłopom z Lubelszczyzny. Reszta była przeznaczona na pomoc w wydobywaniu Żydów z getta i na utrzymanie przebywających poza gettem. Pieniądze te miało otrzymać Stronnictwo Ludowe („Trójkąt”). Ponadto tysiąc dolarów od Jewish Labor Committee było przeznaczone dla Antoniego Mitkina. Poinformowano wówczas również, że 20 tys. dolarów wpłaconych w Warszawie zostało przeznaczone dla Centralnego Komitetu Syjonistycznego i Komitetu Żydowskiego⁵¹.

We wrześniu 1943 r. Joint wpłacił radcy finansowemu Ambasady RP w Waszyngtonie pierwsze 100 tys. dolarów na pomoc Żydom. Zgodnie z decyzją władz polskich pieniądze te miały zostać wysłane niezwłocznie do delegata Rządu, który miał je rozprowadzić przez tajną Radę Pomocy Żydom⁵².

W początku października 1943 r. do delegata Rządu skierowany został przez „Żegotę” przekaz 10 tys. dolarów na pomoc Żydom⁵³.

W grudniu 1943 r. rząd RP w Londynie informował delegata w Warszawie, że Joint wpłacił 100 tys. dolarów na pomoc dla Żydów w Polsce. Pod kontrolą delegata pieniądze te miały być wykorzystane przez Komitet Żydowski. Ponadto World Jewish Congress wpłacił 20 tys. dolarów na ratowanie i pomoc Żydom (pod kontrolą delegata), a Jewish Labor Committee wpłacił 5 tys. dolarów dla „Berezowskiego”⁵⁴.

Do delegata Rządu 22 lutego 1944 r. została wysłana depeza nr 38, nakazująca wypłacenie 3 mln zł do dyspozycji Rady Pomocy Żydom⁵⁵. W depezy nr 167 z 19 lipca 1944 r. nakazano wypłacenie 95 300 dolarów dla Komitetu Pomocy Żydom; 12 tys. dolarów Bermanowi „Borowskiemu” dla Lewicy Poalej Syjon, oraz 45 tys. dolarów dla Bundu.

Do Żydowskiego Komitetu Narodowego 18 lutego 1944 r. pisał z Londynu „Ignac”: „Na wniosek mój Rada Narodowa uchwaliła specjalny fundusz 100 tysięcy funtów dla Was. 15 tysięcy funtów dla ratowania Żydów polskich w połd. Francji. Kongres Żydowski dzięki swojej pracy uzyskał przyrzeczenie 12 milionów dolarów. Nad realizacją tej akcji w tej chwili Kongres pracuje”⁵⁶. W podobnym duchu pisał dzień wcześniej Arieh: „Światowy Kongres Żydowski w ścisłym porozumieniu z Reprezentacją przekazał Wam sto tysięcy dolarów; dwadzieścia tysięcy zostało już wpłaconych Rządowi Polskiemu, reszta zostanie wpłacona w regularnych ratach miesięcznych do połowy tego roku”⁵⁷.

Miesiąc później, w marcu 1944 r., Emanuel Scherer pisał do Bundu: „W depezy Waszej z 23 listopada jest potwierdzone 81 tys. dolarów. W ciągu następnego miesiąca od daty poprzedniego listu (17 luty 44.) wysłano dla Was do Delegata 20 tys. [...] Obecnie wraz z tym listem odchodzi dla Was

⁴⁷ AAN 202/II-29, k. 4–5a.

⁴⁸ AAN 202/I-36, k. 1, Pismo „Wiktora” do „Orkana” z 22 II 1944 r.

⁴⁹ *Polacy i Żydzi pod okupacją niemiecką 1939–1945. Studia i materiały*, red. A. Żbikowski, Warszawa 2006, s. 190, Sprawozdanie W. Bieńkowskiego z 25 V 1944 r.

⁵⁰ AIPN, Rząd RP w Londynie, t. 413, Depesza nr 247 z 29 XII 1943 r.

⁵¹ SPP, MSW, t. 3, k. 249, Przekazy.

⁵² IPiMS, A.9.Id/6B, Pismo MSZ do MSW z 29 IX 1943 r. oraz pismo MSW do MSZ z 4 X 1943 r.

⁵³ SPP, MSW, t. 4, k. 240, Pismo do Delegata Rządu z 6 X 1943 r.

⁵⁴ SPP, MSW, t. 1, k. 359, Pismo „Orkana” do Delegata z 3 XII 1943 r.

⁵⁵ IPiMS, A.9E/6, Zestawienie depezy wysłanych do Delegata Rządu w Kraju w 1944 r. dotyczących przerzutów pieniężnych.

⁵⁶ SPP, MSW, t. 5, k. 5.

⁵⁷ SPP, MSW, t. 5, k. 7, Pismo Arieha do ŻKN z 17 II 1944 r.

15 tys. [...] Niezależnie od tego powinniście byli otrzymać w tym okresie jeszcze 5 tys. dolarów inną drogą. [...] Od Jointu dla wszystkich Żydów – więc też i dla Was – jest w drodze sto tys. dolarów, drugie sto tys. wkrótce odejdą”⁵⁸.

W poczcie z Londynu, jaka dotarła do delegata Rządu w kwietniu 1944 r., znajdowało się pismo ministra spraw wewnętrznych, Władysława Banaczyka „Orkana”, w którym informował: „W obecnej poczcie przesyłam 125 tys. [dolarów] dla organizacji żydowskich tu wpłaconych”⁵⁹. Kurier Jan Ciał „Kula”, który przywiózł pocztę, dostarczył również specjalny pas parciany z kieszeniami, zawierający 178 tys. dolarów⁶⁰.

Rząd RP w Londynie nie ograniczał się jedynie do przekazywania środków finansowych, starano się także uratować przynajmniej niektórych Żydów wskazywanych imiennie przez Reprezentację Polskich Żydów. Tylko jedna taka lista z 1943 r. obejmuje 19 osób; znaleźli się na niej: dr Ignacy Schipper⁶¹, Menachem Mendel Kirszenbaum⁶², Lipa Bloch⁶³, Jakub Jankiel Trockenheim⁶⁴, Antoni Buksbaum⁶⁵, dr Adolf A. Berman, dr Emanuel Ringelblum⁶⁶, Dawid Raduński⁶⁷, Lejzor Lewin, Aron Blum, Jankiel Radzyński, Zalman Grynberg, Lejb Szczarański, Jakób Berson i Rywka Finkelstein z Warszawy, Józef Szuw z Wilna, Leib Minberg⁶⁸ z Białegostoku oraz Marja Apte z Wieliczki⁶⁹. Sugerowano wysłanie tych osób na Węgry, gdzie pomocy miała im udzielić polska placówka łączności politycznej w Budapeszcie⁷⁰.

Delegat Rządu 19 lipca 1944 r. przedstawił na posiedzeniu Rady Jedności Narodowej zastrzeżenia przedstawiciela „Rady Żydowskiej”: „1/ że w rocznicę likwidacji getta nie było na ten temat wzmianki w Rzeczypospolitej, 2/ że w wydanej przez Dep[artament] Roln[ictwa] broszurze *Wspólny dom* są akcenty antyżydowskie i 3/ że poglądy antyżydowskie znalazły się w piśmie kierownika dep[artamentu] dypl[omatycznego]⁷¹ do ministra Romera”. Po ożywionej dyskusji, w której brali udział delegat – Jan

⁵⁸ SPP, MSW, t. 6, k. 421, Pismo E. Scherera z 17 III 1944 r.

⁵⁹ SPP, MSW, t. 1, k. 309, Pismo „Orkana” do Delegata Rządu z 3 XII 1943 r.

⁶⁰ W. Grabowski, *Polska Tajna...*, s. 94.

⁶¹ Izaak Ignacy Schipper (Szyper) (1884–1943), od 1919 r. poseł na Sejm RP z Koła Żydowskiego, pracownik Instytutu Judaistycznego w Warszawie, redaktor publikacji *Żydzi w Polsce Odrodzonej*, Warszawa 1932, autor *Dziejów handlu żydowskiego na ziemiach polskich*, Warszawa 1937; zamordowany na Majdanku w 1943 r. – *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J.M. Majchrowski, G. Mazur, K. Stepan, Warszawa 1994, s. 423; M. Urynowicz, *Adam Czerniaków 1880–1942. Prezes getta warszawskiego*, Warszawa 2009, s. 112, 121.

⁶² Działacz syjonistyczny, członek Komitetu Doradczego JDC (Jointu), zasiadał w żydowskim Komitecie Koordynacyjnym, członek KK ŻOB, w styczniu 1943 r. przeszedł na stronę aryjską, zamordowany na Pawiaku.

⁶³ Kierownik Narodowego Funduszu Izraela na całą Polskę, przed wybuchem wojny przeniósł się do Warszawy. Zginął na Majdanku.

⁶⁴ Jakub Jankiel Trockenheim (1881–?), w latach 1919–1939 radny miasta Warszawy, od 1935 r. senator RP, od 1938 r. poseł na Sejm RP, członek Tymczasowego Komisarycznego Zarządu Gminy Żydowskiej w Warszawie, wiceprezes Stołecznego Komitetu LOPP – *Kto był kim...*, s. 555–556; M. Urynowicz, *op. cit.*, s. 155, 159, 163.

⁶⁵ Działacz Poalej Syjon-Lewicy, uciekinier z obozu w Janowie, wyjechał do obozu dla „obcokrajowców” w Hanowerze.

⁶⁶ E. Ringelblum, *Kronika getta warszawskiego. Wrzesień 1939 – styczeń 1943*, red. A. Eisenach, Warszawa 1983.

⁶⁷ Dawid Raduński (1889–1943), działacz syjonistyczny, w getcie warszawskim członek kierownictwa organizacji TKUMA.

⁶⁸ Lejb Jakub Minberg (1884–1941), w latach 1919–1936 radny miejski Łodzi, prezes Związku Żydowskich Stowarzyszeń Kupieckich w Polsce, od 1922 r. poseł na Sejm RP, od września 1939 r. mieszkał w Wilnie – *Kto był kim...*, s. 370.

⁶⁹ SPP, MSW, t. 4, k. 232, Lista działaczy żydowskich w Polsce, ustalona przez Reprezentację Żydów Polskich z prośbą o poczynienie odpowiednich kroków celem uratowania ich.

⁷⁰ SPP, MSW, t. 4, k. 230, 233, Pismo do Delegata Rządu: „W związku z nadsyłanymi pieniędzmi przez Jewish Labor Committee i World Jewish kongres na ratowanie Żydów (polecenie 23 i 10 tys. już Pan otrzymał w poczcie 16 i 17) proszę w pierwszym rządzie udzielić pomocy i wysłać na Węgry, o czym nasza placówka będzie powiadomiona, następującym osobom”. Dalej umieszczono zaszyfrowane nazwiska.

⁷¹ Chodzi o Sekcję/Departament Spraw Zagranicznych Delegatury Rządu.

Stanisław Jankowski oraz Kazimierz Pużak „Seret”, Józef Grudziński „Makarewicz”, Franciszek Urbański „Rzewuski” i Władysław Jaworski „Olza”, uzgodniono: „1/ że akcja Komitetu żydowskiego powinna być ograniczona do ściśle charytatywnej, a po ustaniu okupacji niemieckiej powinna znaleźć się w ramach ogólnego Komitetu Opiekuńczego. 2/ że należy jeszcze raz zwrócić się do Londynu o wyjaśnienia w sprawach żydowskich zagranicą”⁷².

Niesienie pomocy Żydom przez Radę za pośrednictwem Delegatury Rządu trwało co najmniej do stycznia 1945 r. W drugiej połowie listopada 1944 r. Feinerowi „Lasockiemu” wypłacono kwotę 22 100 dolarów dla „Żegoty”. Jeszcze 18 grudnia otrzymał on z funduszy Delegatury 14 700 dolarów, tym razem podpisał pokwitowanie jako „Berezowski”⁷³. Teresa Prekerowa podała, że w listopadzie i grudniu 1944 r. Rada otrzymała 14 mln zł. Zostały one w większości zużyte na niesienie pomocy 1500–1800 Żydom, ukrywającym się na lewym brzegu Wisły, na terenach podwarszawskich. Szacuje się, że wszystkich Żydów na tym terenie było ok. 2700⁷⁴.

Według konspiracyjnych rozliczeń w listopadzie i grudniu 1944 r. z funduszy Delegatury Rządu wypłacono: „Żegocie” – 32 000 dolarów, ŻKN – 30 000 dolarów, a Bundowi – 14 700 dolarów. Jeszcze w marcu–kwietniu 1945 r. z kasy Delegatury Rządu do „Żegoty” trafiła kwota 67 000 dolarów⁷⁵. W połowie grudnia 1944 r. przewodniczący RPŻ wnioskował do delegata Rządu o podwyższenie miesięcznej dotacji z 2 do 4 mln zł⁷⁶.

Rada Pomocy Żydom w Krakowie

W marcu 1943 r. został utworzony oddział warszawskiej Rady Pomocy Żydom w Krakowie. W prace Rady zaangażowali się socjaliści, ludowcy i demokraci. Oprócz wyszukiwania lokali dla ukrywających się Żydów i zaopatrywania w fałszywe dokumenty, prowadzono również akcje przerzucania ich na Węgry. W styczniu 1944 r. skład RPŻ okręgu krakowskiego przedstawiał się następująco: Stanisław Dobrowolski „Stanisław”⁷⁷ z PPS-WRN – przewodniczący; Władysław Wójcik „Żegociński” z PPS-WRN – sekretarz; Anna Dobrowolska „Michalska” z SPD – skarbnik; Władysław Wichman „Władysław” z SPD, Maria Hochberg „Mariańska” z WRN (podopieczna) – członkowie; Tadeusz Seweryn „Białowąż”⁷⁸ – przedstawiciel okręgowego delegata Rządu⁷⁹.

W 1943 r. Rada Okręgowa w Krakowie opiekowała się jednocześnie około stoma osobami, a swoją działalnością obejmowała Tarnów, Bochnię, Przemyśl, Stalową Wolę, Mielec i Szebnie pod Jasiem. Dotacja miesięczna z centrali Rady wynosiła ok. 50 tys. zł.

Tadeusz Seweryn

⁷² AAN 199/2, k. 100–100a, Protokół z posiedzenia Komisji Głównej RJN w dniu 19 VII 1944 r.

⁷³ AIPN, Rząd RP w Londynie, t. 352, Pokwitowania wypłat z 15 i 18 listopada oraz 18 XII 1944 r.

⁷⁴ T. Prekerowa, *op. cit.*, s. 112.

⁷⁵ AIPN 00231/157, k. 183–187, Sprawozdanie z kontroli Departamentu Opieki Społecznej za okres od 1 VIII 1944 do 31 V 1945 r.

⁷⁶ T. Prekerowa, *op. cit.*, s. 438, Pismo RPŻ do Pełnomocnika Rządu z 15 XII 1944 r.

⁷⁷ Stanisław Wincenty Dobrowolski „Stanisław” (1915–1993), działacz PPS; po wojnie m.in. ambasador PRL w Grecji, Danii i Wietnamie – T. Prekerowa, *Przewodniczący krakowskiej „Żegoty” Stanisław Wincenty Dobrowolski 22 VI 1915 – 8 IX 1993*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce”, Warszawa 1993, nr 1–2, s. 109–110.

⁷⁸ Tadeusz Seweryn „Białowąż” (1894–1975), członek SL „Roch”; w PRL więziony, członek ZSL.

⁷⁹ AAN 202/XV–1, k. 136, Pismo „Wenckiego” do referatu mniejszości narodowych Delegatury z 2 I 1944 r. Szerzej na ten temat patrz: M. Arczyński, W. Balcerak, *op. cit.*, s. 122–130; T. Prekerowa, *Konspiracyjna Rada...*, s. 304–312; S.W. Dobrowolski, *Memuary pacyfisty*, Kraków 1989, s. 166–242; M.M. Mariańscy, *Wśród przyjaciół i wrogów poza gettem w okupowanym Krakowie*, Kraków 1988.

Rada Pomocy Żydom we Lwowie

W maju 1943 r. powstała Rada Okręgowa we Lwowie, składająca się z przedstawicieli PPS-WRN, Stronnictwa Demokratycznego i Stronnictwa Ludowego. Przewodniczącą Rady była Władysława Larysa Chomsowa „Danuta”⁸⁰ z SPD, sekretarzem – Józefa Pabst-Wolfowa „Wanda” z PPS-WRN⁸¹, skarbnikiem – Przemysław Ogrodziński „Adolf” z PPS-WRN. Łączniczkami były: Maria Dąbrowicka „Genowefa”, Halina Jacuńska-Ogrodzińska „Barbara”, Barbara Szymańska „Basia”. Ponadto należeli do Rady Artur Kopacz i Marian Wnuk z SD⁸². Współpracownikami byli m.in.: Adam Pokryszko, Maria Bartłowa, inż. Edward Pawluk, Justyna Wolfowa, Karol Kuryluk „Florian”, dr Marian Krzyżanowski, płk Wacław Dzieńiewicz⁸³. W sprawozdaniu „Żegoty” z października 1943 r. tak charakteryzowano jej działalność: „zasięg pracy pod względem terenowym jest znacznie większy, jest znacznie większa ilość obozów żydowskich, co pozostaje w związku z tym, że na tramtych terenach liczba ludności żydowskiej jest znacznie większa, niż na terenach Małopolski zachodniej i graniczących z nimi terenach Śląska i byłej Kongresówki. Objazd informacyjny, mający na celu zebranie potrzebnych danych oraz nawiązanie kontaktów z gettami względnie z obozami żydowskimi na terenie okręgu lwowskiego, uskutecznił przez wysłannika Rady Lwowskiej, dostarczył pewnych wiadomości dotyczących Kołomyi, Stryja, Brodów, Borysławia, Drohobycza i Przemysła oraz możliwości ewentualnej pomocy indywidualnej w niektórych z tych miejscowości. Całokształt atoli prac, mający przynieść jakieś realne – choćby dla miejscowych grup – rezultaty, zależy od znacznych sum pieniężnych, których atoli Rada Centralna, z braku ich na te cele, dostarczyć nie może.

Rada Lwowska ostatnio otrzymuje miesięcznie od Rady Centralnej 60 tysięcy zł, korzysta z zasiłków finansowych przebywających na terenie aryjskiej dzielnicy kilkadziesiąt osób. Zaznaczyć należy, że w miesiącu wrześniu b.r. dotacja dla Lwowa – niestety – nie dotarła do Rady Lwowskiej, gdyż wysłanniczka Rady Lwowskiej, która z Rady Centralnej otrzymała odnośną sumę wraz z kompletem legitymacyjnym dla Lwowa, została w drodze aresztowana”⁸⁴.

Najważniejsze pytanie, jakie rodzi się w związku z działalnością Rady Pomocy Żydom, to liczba Żydów korzystających z jej pomocy. Odpowiedź nie jest prosta, choć konspiracyjna sprawozdawczość przynosi informacje na temat aktualnej liczby podopiecznych. Trudno jest te „okresowe” dane sumować. Wiemy, że w styczniu–lutym 1943 r. Rada w Warszawie pomagała 200–300 osobom. W czerwcu–październiku było to już około tysiąca osób, a łącznie z prowincją – półtora tysiąca osób. W pierwszej połowie 1944 r. na terenie okupowanego kraju Rada udzielała pomocy od 3 do 4 tys. osób⁸⁵.

Warto jednak pamiętać, że jednorazowo w lutym 1944 r. Rada opiekowała się ok. 3,5 tys. osób. Podobna liczba osób znajdowała się pod opieką organizacji żydowskich jak Bund czy Żydowski Komitet Narodowy.

⁸⁰ Władysława Larysa Chomsowa „Danuta” (1885[1891]–1966), działaczka SD we Lwowie; po wojnie na emigracji we Francji, w Wielkiej Brytanii i Izraelu.

⁸¹ Według Marii Wierzbickiej w mieszkaniu „Justyny” przy ul. Domagalewiczów mieścił się lokal kontaktowy „Żegoty”.

⁸² AAN 202/XV–2, k. 136. Pismo „Wenckiego” do Referatu Mniejszości Narodowych DR z 2 I 1944 r. – tu w składzie Rady wymienieni są także „Wiktor” z SPD i „Andrzej” niestowarzyszony; M. Arczyński, W. Balcerak, *op. cit.*, s. 130–131; T. Prekerowa, *Konspiracyjna Rada...*, s. 316–322; H. Jacuńska-Ogrodzińska, *Wspomnienia lwowskie* [w:] *Polska Partia Socjalistyczna w latach wojny i okupacji 1939–1945. Księga wspomnień*, t. I, Warszawa 1994, s. 447; List Marii Wierzbickiej do autora z 21 V 1990 r. Pełny skład Rady jest trudny do odtworzenia z uwagi na różnice w relacjach uczestników wydarzeń. Na sprawozdaniu Rady Lwowskiej z przełomu 1943 i 1944 r. zwracają uwagę, o czym pisała T. Prekerowa (*Konspiracyjna Rada...*, s. 319), nierozpoznane pseudonimy: „Walery” z PSD – sekretarz, „Agapit” – przedstawiciel ODR, „Herburt” – członek prezydium Rady. Na Liście strat polskiego ruchu socjalistycznego wrzesień 1939 – maj 1945 opublikowanej w *Polskiej Partii Socjalistycznej w latach... Aneks*, Warszawa 1995, s. 24, figuruje nierozpoznany „Agapit” poległy 26 VIII 1944 r. w Powstaniu Warszawskim.

⁸³ *Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa. 1 IX 1939 – 5 II 1946*, oprac. G. Mazur, J. Skwara, J. Węgiński, Katowice 2007, s. 345.

⁸⁴ *Polacy–Żydzi 1939–1945. Wybór źródeł*, oprac. A.K. Kunert, Warszawa 2001, s. 343–344. Mowa o aresztowaniu pod Dęblinem we wrześniu 1943 r. łączniczki Barbary Szymańskiej „Basi”.

⁸⁵ T. Prekerowa, *Konspiracyjna Rada...*, s. 111.

Warto też pamiętać, że w połowie 1944 r. Rada opiekowała się około jedną czwartą ukrywających się wówczas w Warszawie Żydów⁸⁶.

Strona finansowa zorganizowanej dla Żydów polskich pomocy budzi spore zainteresowanie i kontrowersje do chwili obecnej. Dariusz Libionka, powołując się na publikację Dariusza Stoli, utrzymuje, że z wpłaconych na „Żegotę” 430 tys. dolarów podjęto tylko 220 tys. Stwierdza również, że z wpłaconej od jesieni 1942 r. kwoty 1,3 mln dolarów, z kraju pokwitowano odbiór jedynie 600 tys.⁸⁷ Przy tej okazji Libionka snuje rozważania, że może części z tych funduszy do kraju w ogóle nie przekazano. Kontynuując rozważania nad niewystarczającą pomocą finansową Delegatury Rządu dla Żydów, Libionka cytuje bez należytego komentarza stwierdzenie, że konspiracyjne partie polityczne otrzymywały po milion złotych miesięcznie⁸⁸. Jest to informacja błędna. W 1942 r. dotacja miesięczna dla czterech partii tworzących Polityczny Komitet Porozumiewawczy wynosiła 40 tys. zł⁸⁹. Następnie, na mocy decyzji Komitetu dla Spraw Kraju, które zaakceptowało propozycję PKP, dotacja miesięczna dla czterech partii politycznych skupionych w PKP wynosiła w 1943 r. po 10 tys. dolarów miesięcznie⁹⁰. Kwota, jaką uzyskiwano na miejscu w Warszawie, zależna była od kursu czarnorynkowego. Jednakże i te wypłaty nie były regularne.

Sprawa pieniędzy budzi spore emocje, warto jednak pamiętać, że Delegatura Rządu praktycznie w żadnym roku nie dostawała wystarczających dotacji. Otrzymywana pomoc nie zaspakajała nawet zaawidowanego przez rząd RP budżetu Delegatury. Świadczy o tym wymownie pismo ministra spraw wewnętrznych Władysława Banacyka z 3 grudnia 1943 r., w którym czytamy: „Tak jak przewidywałem, w poprzednim liście realizacja całości budżetu stała się niemożliwa z dwóch przyczyn: ograniczona możliwość przerzutu »z góry« [drogą lotniczą – W.G.], oraz brak dolarów”⁹¹.

Wydaje się zasadne przesłедzenie losów pasów zawierających fundusze przeznaczone dla Delegatury Rządu. W literaturze istnieją dość precyzyjne dane na ten temat.

Tab. 1. Fundusze docierające do kraju od lutego 1941 r. do grudnia 1944 r. za pośrednictwem przerzutów lotniczych⁹²

Waluta	Dla Armii Krajowej	Dla Delegatury Rządu
Dolary USA (papierowe i w złocie)	26 299 375	8 593 788
Funty brytyjskie w złocie	1755	1644
Marki niemieckie	3 578 000	15 911 900
Pesety hiszpańskie	10 000	-
Sfałszowane okupacyjne złote („młynarki”)	40 869 800	400 000

Pozostaje oczywiście do ustalenia kwota pieniędzy przerzuconych do kraju drogą lądową, a także kwestia wielkości funduszy przygotowanych w bazach łączności, ale niewysłanych do Polski. Próbę rozwiązania powyższych problemów zaczniemy od stwierdzenia zapasów gotówki znajdującej się

⁸⁶ M. Urynowicz, *Zorganizowana i indywidualna pomoc Polaków dla ludności żydowskiej eksterminowanej przez okupanta niemieckiego w okresie drugiej wojny światowej* [w:] *Polacy i Żydzi pod okupacją niemiecką 1939–1945. Studia i materiały*, red. A. Żbikowski, Warszawa 2006, s. 238–239.

⁸⁷ D. Libionka, *Polskie piśmiennictwo na temat zorganizowanej i indywidualnej pomocy Żydom (1945–2008)*, „Zagłada Żydów. Studia i materiały” 2008, nr 4, s. 64; D. Stola, *Nadzieja i zagłada. Ignacy Schwarzbart – żydowski przedstawiciel w Radzie Narodowej RP (1940–1945)*, Warszawa 1995, s. 207–222.

⁸⁸ D. Libionka, *Polskie piśmiennictwo...*, s. 69.

⁸⁹ SPP, MSW, t. 11, k. 358, Depesza „Stema” nr 125 z 19 XII 1942 r.

⁹⁰ SPP, MSW, t. 1, k. 338.

⁹¹ SPP, MSW, t. 1, k. 309, Pismo „Orkana” do Pełnomocnika Rządu R.P. z 3 XII 1943 r.

⁹² J. Tucholski, *W sprawie Oddziału Łącznikowego Komendanta Głównego AK przy Naczelnym Wodzu na emigracji (VI Oddział Sztabu Naczelnego Wodza)*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1983, nr 4, s. 212.

1 stycznia 1945 r. w bazie nr 11. Zgodnie z zachowaną *Podręczną książką kasową* w bazie znajdowały się wówczas fundusze będące własnością Oddziału Specjalnego Sztabu Naczelnego Wodza i Delegatury Rządu (a właściwie jeszcze Ministerstwa Spraw Wewnętrznych)⁹³. Pieniądzy „wojskowych” było wówczas: 43 200 dolarów złotych (14 pasów), 6 550 200 dolarów papierowych (136 pasów), 17 310 000 „młynarek” (100 pasów).

Funduszy „cywilnych” było znacznie mniej, ale ciągle jeszcze znajdowało się w bazie: 238 846 dolarów papierowych (4 pasy), 1 860 000 marek niemieckich (3 paczki), 600 000 „młynarek” (pas 72/18⁹⁴).

Jeżeli mówimy o funduszach przeznaczonych dla organizacji żydowskich, to zwróćmy uwagę, że na przykład dwa pasy z funduszami dla Żydów w Polsce zostały przesłane z Londynu do bazy nr 11 we Włoszech dopiero 16 listopada 1944 r. W pasie DR 247/25 znajdowały się 72 tys. dolarów, w tym 45 tys. przeznaczonych dla Żydowskiego Komitetu Narodowego⁹⁵. Natomiast pas DR 248/25 mieścił 89 563 dolary, w tym 78 938 dolarów dla Bundu i 10 625 dolarów dla Żydowskiego Komitetu Narodowego⁹⁶. Pas przewieźli do kraju cichociemni: mjr Adam Mackus „Prosty” i ppor. Przemysław Bystrzycki „Grzbiet” zrzucony 22 listopada 1944 r. na placówkę „Wilga” koło Nowego Targu. Tak późne wysłanie do kraju tych funduszy spowodowało, że tylko w niewielkim stopniu mogły one być wykorzystane na pomoc dla ukrywających się Żydów. To oczywiście tylko przykład.

Sprawa finansowania działalności konspiracyjnej w okupowanej Polsce wymaga dalszych badań. Obecnie mogę przedstawić wstępne wyniki, znacznie różniące się od danych podawanych w dotychczasowych publikacjach (Tab. 1.).

Tab. 2. Przybliżona kwota środków finansowych przerzuconych drogą lotniczą dla Delegatury Rządu w latach 1941–1945⁹⁷

	Dolary papierowe	Dolary złote	Funty złote	Marki niemieckie	Złote „młynarki”
Przygotowano do wysłania	7 389 034	3280	874	18 550 400	1 000 000
Zwrócono do MSW	328 846			3 410 000	850 000
Zaginęło	772 000			750 000	
Efektywnie dostarczono	6 288 188	3280	874	14 390 400	150 000 ⁹⁷
Dostarczono proc.	85,10	100	100	77,57	15
W tym zrzuciono od 30 VII 1944 r.	1 112 788			6 040 000	
Procent dostarczonych funduszy	17,70			41,97	

Analizując sumy kierowane do okupowanego kraju, warto pamiętać o tym, że budżet Delegatury Rządu na 1943 r. ustalono na 5,724 mln dolarów, a w 1944 r. miał on wynosić już 12 mln dolarów⁹⁸.

⁹³ SPP, Sk 25.25, *Podręczna książka kasowa* za czas od 1 XII 44.

⁹⁴ Warto odnotować, że „sąsiednie” pasy zostały zrzucone do Polski już w kwietniu 1944 r. Pas 73/18 zabrał kurier Jan Cias, a pas 74/18 kurier Wiktor Karamać.

⁹⁵ SPP, MSW, t. 9, k. 464, Zawartość pasa DR 247/25; IPiMS, A.9.E/6, Protokół kontroli Wydziału Społecznego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, przeprowadzonej przez członka Kolegium Najwyższej Izby Kontroli, dr. Tadeusza Goryńskiego w marcu i kwietniu 1945 r.

⁹⁶ SPP, MSW, t. 9, k. 465, Zawartość pasa DR 248/25.

⁹⁷ Do tej kwoty być może należy doliczyć 350 tys. „młynarek”, jakie znajdowały się w walizie DR 64/18 zrzuconej 8 IV 1944 r., oraz 350–400 tys. „młynarek” z walizy DR 67/18 zrzuconej 9 IV 1944 r. Dałoby to dodatkowo 700–750 tys. „młynarek” – czyli w sumie 850–900 tys. „młynarek” przerzuconych (85–90 proc.).

⁹⁸ W. Grabowski, *Polska Tajna...*, s. 175.